

CHANTAL MOUFFE'UN DEMOKRASİ TEORİSİ

Ömer TAYLAN*

Öz

Chantal Mouffe, demokrasi teorisini inşa ederken belli başlı kavram ve olguları yeniden tanımlayarak “halk” ile “demokrasi” arasındaki ayrışmayı ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Mouffe’a göre Antik Yunan’daki ve modern dönemdeki “demokrasi” pratikleri incelendiğinde demosun sınırları içinde yer alanların demosun sınırları dışında kalanlar üzerinde kurduğu “üstünlük iddiası” açıkça görünmektedir. Mouffe, demokrasinin merkezindeki ayrıcalıklı kimselerin hegemonik konumlarının “eşitlik” ve “özgürlük” fikirleriyle bağdaşmadığını iddia etmekte ve bu durumu, demokrasinin krizi olarak nitelendirmektedir. Buna karşılık demokrasi krizini aşmak için “demokrasiyi radikalleştirmenin”, çatışmaları kucaklamanın ve siyasal alandaki tüm farklılıkların meşruiyetini birincil eylemler olarak kabul etmenin zorunlu olduğunu iddia etmektedir. Dahası antagonizmaların demokrasi için hayati bir önem taşıdığını ileri sürerek, onları ortadan kaldırmak yerine mümkün kılmayı hedeflemektedir. Çalışmanın amacı, Mouffe’un demokrasi teorisinin çerçevesini ortaya koymaktır. Bu çalışmadan elde edilen sonuca göre, Mouffe’un antagonizmanın agonizmaya dönüştürüleceği konusunda nasıl bir yöntemin izleneceğine dair yeterli bir bilgiyi sunamadığı ve çatışmaların konsensüs yoluyla çözülmesine karşı çıkarken farklılıkların “hangi çatışma(lar)” aracılığıyla korunacağına dair bir yorum yapamadığı görülmüştür. Çalışma, sistematik derleme tekniğiyle hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Chantal Mouffe, Demokrasi, “Dost ve düşman” ilişkisi, Antagonizma ve agonizma.

Chantal Mouffe’s Theory of Democracy

Abstract

Chantal Mouffe tries to eliminate the decoupling between “people” and “democracy” by redefining certain concepts and phenomena while constructing the theory of democracy. According to Mouffe, when we look at the practices of “democracy” in Ancient Greece and in the modern period, the “claim of superiority” established by those within the demos boundaries over those outside the demos boundaries appears. Mouffe claims that the hegemonic positions of the privileged people at the center of democracy are incompatible with the ideas of “equality” and “freedom” and calls this situation a crisis of democracy. On the other hand, he argues that to overcome the crisis of democracy, it is necessary to “radicalize democracy” and accepts the conflict and legitimacy of all differences in the political field as a priority action. The study aims to reveal the framework of Mouffe’s theory of democracy. According to the result obtained from this study, it was found that Mouffe could not provide sufficient information on how to follow a method for converting antagonism into agonism, and while opposing the resolution of conflicts by consensus, he could not make a comment on “which conflict(s)” differences would be preserved through. The study was prepared by systematic review technique.

Keywords: Chantal Mouffe, Democracy, “Friend and enemy” relationship, Antagonism and agonism.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, otaylantr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6499-6770>

1. Giriş

Mouffe, demokrasi teorisini ortaya koyarken belli başlı kavram ve olguları yeniden tanımlayarak “halk” ile “demokrasi” arasındaki ilişkiyi etimolojik düzeyde ele alıp “halksız” bir demokrasinin anlamsız olacağını belirtmektedir. Mouffe’a göre demokrasi, “demos” (halk) ve “kratos” (iktidar, üstünlük) sözcüklerinin birleşiminden oluşarak “demosun yönetimi” anlamına gelir ve politik olarak demos kavramından tam anlamıyla tüm bir halkın anlaşılması gerekir. Ancak Antik Yunan’daki “demokrasi” uygulamasına bakıldığında “kratos’un varlığı yani halkın bir kısmının diğerlerine göre “üstünlüğü”, demokrasinin merkezindeki ayrıcalıklı kimselerin hegemonik konumuna işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle Mouffe, Atina demokrasisinin en başından itibaren eşitlik fikrini reddederek sadece poliste yaşayan ve genellikle vatandaşlık statüsüne sahip olan erkekleri kapsadığını ve sonuç olarak azınlığın, çoğunluk üzerindeki tahakkümünü meşrulaştırmaya yönelik bir yapı olduğunu savunmaktadır. Mouffe farklı bir gerekçeyle liberal demokrasiyi de eleştirisinin odağına koymaktadır. Mouffe’a göre liberal demokrasinin bireysel özgürlükleri her şeyin üstünde ve ötesinde tutması “grup haklarını” ikincil bir konu olarak görmesine yol açmıştır. Bu durumda farklı grupların temsil edilmediğini ve özgürlüğün “tüm halkı” kapsamadığını belirterek “yeni eklemelenmiş ilişkilerin” olması gerektiği fikrini savunur. Sonuç olarak eşitlik ve özgürlük değerlerini bir kenara bırakarak “demokrasiyi” bir seçim organizasyonuna indirgeyen anlayışın kusurlu olduğunu öne sürer, eşitlik ve özgürlük arasındaki gerilimi “agonistik” hatta buluşturarak bir demokrasi teorisi inşa etmeye çalışır. Agon, Antik Yunan’daki örgütlenmiş mücadeleyi ve çatışmayı ifade eder. Bu mücadelede/çatışmada rekabet ve meydan okuma esastır. Örnek olarak spor müsabakalarındaki takımlar, birbirlerinin rakibidirler, dolayısıyla birbirlerini yok etme(k) amacını taşımazlar. “Agonistik” ise farklı kimlikler ve talepler arasında mücadele ve tartışma içeren ancak kapsamlı anlayış için açık alanlar bırakan çatışmalardır (Eser & Taylan, 2017; Mouffe, 2015).

Mouffe (1995; 1999) demokrasi teorisine “agonist” bir bağlam ekleyerek antagonizm’i agonizm’e dönüştürmeyi amaçlamaktadır. “Antagonizm”, düşmanlığı içeren ve siyasi alanda şiddete yol açan bir ilişki türüdür. “Agonizm” ise çatışmaların barışçıl ve demokratik bir şekilde yürütülmesini teşvik eden bir yaklaşımdır. Bir başka ifadeyle Mouffe, çoğulcu demokrasilerdeki siyasi çatışmaları “agonist” bir bağlamda ele alınmanın önemli olduğunu düşünmektedir. Bu, farklı kimliklerin, çıkarların ve görüşlerin şiddet içeren bir “düşmanlığa” dönüşmemesi için gerekli bir adımdır. Rakip gruplar arasındaki çatışmaların “agonizm” bağlamında ele alınması, demokratik bir toplumun çeşitliliğini ve yayılmasını teşvik ederek çatışmaların barışçıl bir şekilde çözülmesine yardımcı olur.

Farklılıkların aynılaştırılmasının demokratik düşünceyle uyuşmadığını belirten Mouffe, farklılıkların aynılaştırılmasını sağlayacak kurumların yerine kamusal alan(lar)ın hegemonik pratiklerle doldurulmasının önemini vurgulamakta, ayrıca Schmitt’in “dost ve düşman” kavramsallaştırmasını referans alarak ve bunu farklı bir boyuta taşıyarak bir teori geliştirmektedir. Bu teorisinde “dost ve düşman” ilişkisinde kurulan bağın hayati bir önem taşıdığını belirterek hem antagonizmayı hem de çoğulcu demokrasiyi olanaklı kılmaya çalışır. Çünkü “dost ve düşman” ilişkisinde taraflar birbirlerinin taleplerini meşru görmedikleri için çoğulcu bir siyaset anlayışı geliştirmek mümkün değildir. Benzer şekilde uzlaşıya dayalı bir siyaset anlayışını benimsemek, çatışmayı yok saydığı/sayacağı için antagonizmayı da yok saymak anlamına gelir. Bu gerçeklikten hareketle çatışmanın hiçbir şekilde ortadan kalkmayacağını kabul eden Mouffe, çatışmayı daha “ehil” bir hale getirmek için yeni bir ilişki türü önermektedir. Bu yeni ilişki türüne (“agonizm”) göre çatışanlar; kimlik, duygu, tutku, etnisite, din vb. şeylere ilişkin farklılıklar temelinde düşman değil hasım olarak tanımlanır.

Mouffe, siyasal ile siyaset arasında bir ayırım yapar. Siyasal; dini, etnik, kültürel, politik, ekonomik ve benzeri odaklar doğrultusunda yapılan “biz/onlar” ayırımına tekabül eder. Bu tür ayırımları,

düşmanlıklar olarak da adlandırır. Siyaset ise vuku bulan veya mevcut düşmanlıkların siyasi söylemler, eylemler ve kurumlar vasıtasıyla siyasal alana nasıl aktarıldığını ifade eder. Dolayısıyla Mouffe'un bu ayrımı, siyasetin sadece bir uzlaşma veya konsensüs süreci olmadığını aynı zamanda farklı düşünce biçimlerinin rekabet ettiğini ve farklı çıkar gruplarının çatıştığını vurgulamak içindir (Mouffe, 2015). Mouffe, çatışmaların şiddet yönünde ilerlemesini ve çatışma sonucunda kaybedenlerin “düşman” olarak damgalanmasını, liberal ve müzakereci demokrasinin bir tür krizi olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle toplumdaki tarafların birbirlerini yok etmeden ortak bir toplumsal bedende hangi yol ve yöntemlerle karşı-hegemonyalar kuracaklarına yönelik Mouffe'un teorik bir çerçeve sunması dikkate değer görülmüştür. Bir başka ifadeyle Mouffe, siyasalın temelini oluşturan antagonizmalardan daha güçlü olanların zayıf olanları yok edebileceği bir boyuta ulaşması siyasalın sonunu getireceği iddiasından hareketle çoğulcu-demokratik bir toplumda tarafların dost-düşman ilişkisi üzerinden birbirlerini yok etme tehlikesine karşı siyaseti, agonistik ilişkilere dönüştürmeye çalışmaktadır (Aykutalp, 2020).

Mouffe, “farklılık” siyasetini vurgulayarak temsilde yaşanan meşruiyet krizinin üstesinden gelmenin yollarını aramaktadır. Bu, siyasetin sürdürülebilirliği açısından üzerinde düşünülmesi gereken ciddi bir sorundur, çünkü tek bir kimliğe dayalı siyaset, toplumun diğer boyutlarını ve ortak paydalarını göz ardı ederek bazı grupların şiddete yönelmesine neden olabilir (Öztürk, 2005). Böylelikle “biz ve onlar” ayrımının aşılması imkânsız hale gelir ve bu ayrım olmadan da var olamazlar. Her kimlik, kendisini diğerlerinden ayıran sınırların inşasını gerektirir. Bu noktada Mouffe, müzakereci demokrasinin destekçilerinden ayrılır. Çünkü müzakereciler, aralarındaki farklılıklara rağmen ortak ahlaki ilke ve normlar temelinde sınırların çizilmesinin gerekliliğini vurgularlar (Benhabib, 2016; Habermas, 2019; Rawls, 2021). Mouffe ise bu sınırın siyaset yoluyla belirlenmesinde ısrar eder. Mouffe'un bu ısrarının arkasında, hasım veya düşman olarak tanımlanan anlayışın ahlaki olarak yok edilmesi yerine, siyasi rakip olarak görülmesi gerekliliği yatar (Çelik, 2019). Mouffe'a göre siyaset, biz ve onlar arasındaki karşıtlıklar üzerine kurulu olduğu için tartışılması gereken asıl konu, toplumu müzakere ve uzlaşma üzerine kurmak değil, karşıtlıklar arasındaki iktidar ilişkilerinin nasıl dönüştürüleceğidir. Ayrıca müzakereci demokrasi modelinin ihmal ettiği nokta, siyasi tartışmaları temellendirirken “tutkuları” rasyonel bir gerekçeye tabi kılmaya çalışmasıdır (Aykutalp, 2020).

Mouffe'un demokrasi teorisinde; farklı etnik, dini ve felsefi görüşlere sahip toplulukların kamusal alanda aynı etik politik ilkelere (tarafların özgürlük ve eşitlik kavramlarını yorumlarken birbirlerine tahakküm kurmamalarını ifade eder) bağlılığının gerekçesi detaylı bir şekilde açıklanmadığından, bu topluluklar antagonizma alanında kalmaya devam eder ve agonizme dönüştürülemezler. Bu durum, Mouffe'un eleştirdiği müzakereci demokrasi ile benzer bir hataya düştüğünü göstermektedir. Çünkü Rawls'ta “mantıkçılık”, liberal özgürlük ve eşitlik fikrini benimseyen ve kendi yaşamlarına bu fikri uyarlayabilen grupları ifade eder, tıpkı Mouffe'da olduğu gibi, etik politik ilkelere bağlı gruplar da benzer şekilde mantıkçılığa karşılık gelir. Bu durumda, Mouffe'un teorisindeki eksiklik, farklı kimliklere sahip gruplara aynı etik politik ilkelere bağlı kalmalarını tavsiye etmesidir (Mouffe, 2010a; 2015).

Mouffe'a (2002a) göre popülist politikaların yükselişi, toplumdaki farklı kimliklerin ve taleplerin ihmal edildiği veya bastırıldığı bir ortam yaratabilir. Böyle bir ortamda insanlar, alternatif çıkış yolları aramaya yönelir. Farklı kimlikleri, değerleri ve talepleri içerecek demokratik bir zeminin yokluğu; ırkçı, dini, etnik kimliklere dayalı antagonizmaların/düşmanlıkların ortaya çıkmasına neden olabilir. Mouffe, siyasi söylem yerine ahlaki veya ahlakçı bir sorun çözme yönteminin (ki bu hukuk olarak da tarif edilir) yaygınlaş(tırıl)masını eleştirmekte ve siyasal söylemin yetersizliğinin bazı zararlı sonuçlara yol açabileceğine işaret etmektedir. Sonuç olarak tek bir demokratik mantığa göre yönetilen toplum, Mouffe'un istediği bir şey değildir. Çünkü Mouffe (1994), tamamen uzlaşma sağlanmış bir

“şeffaf toplum” mitinin gerçek dışı olduğunu düşünmektedir. Böyle bir toplumsal idealin fanteziden öteye gidemeyeceği ve (muhtemelen) totalitarizme yol açabileceği uyarısında bulunarak “şeffaf toplum mitinin” aksine farklılıkların çatışmasını teşvik eder ve bunu siyasetin temel varoluş nedeni olarak görür.

Bu çalışmada toplumdaki güç ilişkilerini ve antagonizma olasılığını kabul ettiğini ve demokratik kurumların amacının bir konsensüs sağlamaktan ziyade toplumun iç düşmanlıklarını azaltacak alternatifler üretmek olduğunu belirten Mouffe’un demokrasi anlayışının çerçevesi ortaya konulacaktır. Öncelikle Mouffe’un eleştirdiği liberal demokrasi ve müzakereci demokrasinin olumsuz noktalarına dikkat çekilecektir. Ardından Mouffe’un, Schmitt’in “dost-düşman” ilişkisinden hareket ederek, önerdiği yeni bir ilişki türüne değinilecektir. Sonrasında ise Mouffe’un demokrasi teorisinde vazgeçilmez kabul edilen olgulara (muhalif, plüralizm ve kimlik) yer verilecektir. Sonuç bölümünde elde edilen veriler kullanılarak Mouffe’un demokrasi teorisinin bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

2. Yöntem

Bu çalışma sistematik derleme tekniğinde yürütülmüştür (Creswell, 2013). Çalışmayla ilgili yayınlanmış materyaller sistemli ve tarafsız bir şekilde taranıp ve sentezlenerek bir bütün haline getirilmiştir. Bir başka ifadeyle ortak temalar, vurgular ve örüntüler tespit edilerek konunun daha iyi anlaşılması için verilerin mantıklı ve tutarlı bir şekilde birleştirilmesi hedeflenmiştir. Sistematik derleme tekniğinin temel özelliklerinden biri, belli bir alanın terminolojisiyle yaklaşımların ifade edilmesine olanak tanınmasıdır. Ancak ifade edilenler genellikle karmaşık olduğundan araştırmacılar, bu anlatıları analiz ederek ve yorumlayarak bütünsel bir hale getirmektedirler (Neuman, 2014).

2.1. Verilerin Analizi

Bu çalışma, öncelikle birincil kaynaklara ulaşılarak hazırlanmıştır. Birincil kaynaklardan edilen veriler, fişleme usulüne göre tasnif edilmiştir. Böylelikle çalışma için gerekli veriler özenle toplanmış ve gereksiz bilgilerin elemesi yapılmıştır. Bu sürecin sonucunda, veriler arasındaki ilişkilere, bağlantılara, temalara dikkat edilerek ve bunlardan anlamlı bir bütün oluşturularak, çalışma tamamlanmıştır (Creswell, 2013).

2.2. Araştırma Etiği

Bu çalışmada, bilimsel araştırma sürecinde takip edilmesi gereken ahlaki ve bilimsel kurallara uyulmuştur. Bu kurallar, araştırmacıların dürüst bir şekilde çalışmasını ve bilimsel etik ilkelere uymasını amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmada insan ve hayvanların deneysel amaçlarla kullanılması söz konusu olmadığından “etik kurul izni”ne başvurulmamıştır.

3. Bulgular

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular şu şekildedir:

Mouffe, Antik Yunan ve modern dönemdeki demokrasi uygulamalarını incelediğinde belirli kesimlerin ayrıcalıklı olduğunu ileri sürmüştür ve demokrasinin temel iddiasının (“eşitlik ve özgürlük”) sekteye uğradığını veya azınlığın çoğunluk üzerindeki hakimiyetini meşrulaştırmaya çalıştığını savunmuştur.

Mouffe, demokrasiyi daha ileri bir boyuta taşıyıp “derinleştirmek” için liberal demokrasi ile müzakereci demokrasinin açmazlarına değinerek bir demokrasi teorisi geliştirmiştir ve demokrasi teorisini geliştirirken Carl Schmitt’in çalışmalarından önemli ölçüde yararlanarak siyasetin temel kavramlarını yeniden düşünmeyi önermiştir.

Mouffe’un geliştirdiği demokrasi teorisinde, siyasi çatışmaların ve mücadelelerin önemli olduğu saptanmıştır.

Farklı siyasi görüşlerin/kimliklerin çatışması, demokrasinin doğası (temel özelliği) olarak kabul edildiği gözlemlenmiştir.

Demokrasinin sadece seçimlerle sınırlı olmadığı, politik eşitlik ve özgür mücadelesine herkesin katıldığı tespit edilmiştir.

“Hasım/muhafif” kavramı, farklı bir boyut ve anlamda kullanıldığı görülmüştür.

Tarafların birbirlerinin varoluşsal meşruiyetini kabul ettikleri için aralarındaki çatışmanın asla sona ermeyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Demokrasinin dinamiklerini anlamaya yönelik önemli seçenekler sunulduğu ve “muhafif”, “çoğulculuk” ve “kimlik” kavramlarının hayati öneme sahip olduğu bulgulanmıştır.

4. Liberal ve Müzakereci Demokrasinin Eleştirisi

Liberalizmin tek tip bir yapıdan ibaret olmadığını, farklı filozofların katkılarıyla zenginleştiğini ve çeşitli yorumları içerdiğini vurgulayan Mouffe, siyasi liberalizmi savunmanın ekonomik liberalizmi savunmayı gerekli kılmadığını ifade etmektedir. Ayrıca demokrasi ve liberalizmin tarihsel süreçte birbirine eklenmesinin meşruiyet krizine neden olduğunun altını çizmektedir. Demokrasi ile liberalizm arasındaki derin uyumsuzlukları (demokrasinin halkı, liberalizmin ise bireyi önceleyerek bir teorik çerçeveye dayandığını ifade eder) açıklasa da (Mouffe, 2010a) liberal demokrasinin reddedilemeyecek değerler kazandırdığını kabul ederek parlamento içindeki mücadele ile parlamento dışındaki mücadele arasında yaşanan etkileşimler sonucunda farklı bağlamların meydana geleceğine dikkat çekmektedir. Buradaki amaç, liberal temsili kurumları ortadan kaldırmak değil, bu kurumların temsil gücünü artırmak ve daha hesap verebilir hale getirmektir. Bu bağlamda liberal demokrasinin mevcut kurumlarını eleştirmek, daha demokratik değerlere ulaşmak için bir yol haritası sağlayabilir. Mouffe’a göre sokak hareketleri, demokrasinin sadece insanların diline değil, yaşam biçimlerine de eklenmesinin bir göstergesidir. Bu eklenmeler, farklı görüş ve kimliklerin çatışmasının kabul edildiği anlamına gelir. Bu yaklaşım, demokrasinin çeşitliliğini zenginleştiren ve daha muhtemel bir siyasi yapı oluşturan sokak hareketlerinin olumlu bir şekilde değerlendirilmesine yol açmaktadır (Mouffe, 2019).

Mouffe, demokrasi konusundaki düşüncelerini açıklarken eşitlik ve türdeşlik arasındaki farkla vurgu yapmakta ve bu farkı göz ardı etmenin herkese tek bir hakikati dayatmak anlamına geldiğini belirtmektedir. Dünya değiştikçe siyasal ve kamusal taleplerin de değiştiğine ve bu durumun demokrasiyi yeniden tanımlamayı gerekli kıldığına dikkat çekmektedir. Bu yeni tanımlama sürecinin demokrasi ile liberalizm arasındaki ayrışmayı sona erdirmeyeceğinin aksine bu gerilimin siyaset için hayati önemde olduğunun altını çizmektedir.

Mouffe, demokrasi ile liberalizm arasındaki gerilimi ve çatışmayı kabul etmekte ve bu gerilimin demokratik bir toplumun sağlıklı işleyişine katkıda bulunduğunu öne sürmektedir. Mouffe’un eleştirisi, liberal demokrasinin farklılıkları yeterince dikkate almadığı ve bunlarla ilgili tanınma taleplerine sadece özel alanda yer verdiği yönündedir. Mouffe, çoğulcu bir demokrasi için farklı kimliklerin ve taleplerin yalnızca özel alanda değil, kamusal alanda da bir yaşam alanı bulması gerektiğini savunur. Bu bağlamda yalnızca kendi taleplerini-kimliklerini öne çıkararak diğer talepleri-kimlikleri dışlayan ve baskılayan bir yaklaşımı eleştirir. Farklı talep ve kimliklerin kabul görmesinin ve bunların kamusal alanda görünür olmasının eşitsizliğin azaltılmasına büyük katkı sağlayacağını öne sürmektedir (Üstüner, 2007).

Mouffe (1995) müzakereci demokrasinin çatışmaları ve farklılıkları görmezden gelerek bir uzlaşma eğiliminde olduğunu ve bunun da farklı fikir ve çıkarlara sahip muhafiflerin hareket alanını kısıtlayarak onları kamusal alandan dışladığını belirtmektedir. Mouffe’a (1999) göre müzakereci demokrasi, insanların rasyonel davranıp çıkarlarını maksimize etmek amacıyla antagonistik boyutu

ortadan kaldırmaktadır. Bir başka ifadeyle müzakereci demokrasi, daha çok uzlaşma ve konsensüs arayışına odaklanırken, Mouffe'un demokrasi teorisi toplumun farklı kesimlerinin tutkularını tanıyan ve bu tutkuların çatışmasını özgürlüklerin temel unsuru olarak gören bir yaklaşımdır (Mouffe, 2002b; 2015; Kymlicka, 2020).

Habermas, önerdiği müzakereci demokrasi modelinde, kararların meşruiyetinin özel çıkarların dengelenmesinden ziyade kamu tartışmaları sonucunda oluşan ortak bir konsensüse dayandığını ifade etmektedir. Ancak Mouffe, iktidarın karar alma aşamasında müdahaleci bir rol oynayacağını savunarak Habermas'ın iktidarın üstesinden gelinebileceği yönündeki iyimser tutumunu kabul etmez. Mouffe'a göre uzlaşmaya dayalı demokratik yaklaşım gerçekçi değildir ve iktidarın varlığını ve etkisini hesaba katmadığı için reddedilmelidir. Mouffe, rasyonel temelli müzakereci yaklaşımın eksikliğini, siyasalın doğasında yer alan antagonizmaların reddedilmesine ve insanlardan her zaman rasyonel davranmalarını beklemesine bağlamaktadır. Bu yaklaşım bir tür rasyonel dogmatizmin uzantısı olduğundan liberalizmin mevcut krizine etkili bir çözüm sunamamaktadır. Ayrıca çoğulcu değerlerden soyutlanmış tarafsız bir siyasi alan olmadığını vurgulayan Mouffe, böyle bir alanın varlığına hapsolmanın tehlikeli olduğunu ve bunun gerçeklikle bağdaşmadığını da belirtmektedir. Bir başka deyişle siyasetin, farklı değerlerin ve çatışmaların etkileşimine açık bir alan olduğunu söylemeye çalışır. Bu nedenle, siyasetin sadece rasyonel ve evrensel çözümler üreten nötr bir alan olmadığını ileri sürerek rasyonaliteye dayalı meşruiyet anlayışını "derinlemesine hatalı" olarak değerlendirir (Mouffe, 2002a).

Mouffe, liberal ve müzakereci demokrasiyi, siyasal alanda ortaya çıkan veya var olan antagonizmaları uzlaşma/konsensüs yoluyla siyasete taşımaya amaçladıkları için eleştirmektedir. Böyle bir uzlaşma, antagonizmaların ortadan kalkmasına yol olacağı için anlamlı değildir. Mouffe'a göre, bu antagonizmaları, hiçbir değişikliğe uğratmadan olduğu gibi siyaset sahnesine taşımak gerekir. Böylelikle siyasetin işlevselliği; antagonizmaları, inkâr etmek veya bastırmak yerine agonistik (mücadeleci) anlatılara dönüştürebilme yeteneğine bağlıdır (Kanatlı, 2014).

Mouffe'a (2010) göre liberalizmin tarafsızlık ilkesine dayanan özel ve kamusal alanların katı ayrımı, siyasetin içini boşaltmakta, siyasal çatışmaların merkezinde yer alan antagonizmaların etkisini azaltmakta ve "siysetsiz siyaset" anlayışına yol açmaktadır. Bu yaklaşım, liberal eşitlik ve özgürlük değerleriyle çatışma potansiyeline sahip olan konuları siyasetin dışına itmekte ve siyasi çatışmaların gerçek anlamının kaybolmasına neden olmaktadır. Çünkü liberal demokrasilerde devletin tüm dini, etnik, felsefi görüş vb. gruplara eşit uzaklıkta bulunması, farklı değerlerin kamusal alandan soyutlanmasına kapı açmaktadır. Siyaset, bu çatışmaların içinde ve çerçevesinde ortaya çıktığı için özel alan ile kamusal alan arasında keskin bir ayrım yapmak yerine siyasetin farklı alanlarını birlikte düşünmek ve çatışmalara açık tutmak daha önemlidir. Ayrıca liberal demokrasilerde kamusal alanın çeşitli dini, etnik ve felsefi görüşlerden soyutlanmış olması, liberalizmin kimlik siyasetine kapalı olduğunu gösterir. Dahası nasıl ki birey kendini tanımlamak için "ötekinin inşasına" gereksinim duyuyorsa, siyaset de kaçınılmaz olarak kendi ontolojik anlamını yaratacak antagonizmalara ihtiyaç duyar.

Mouffe, kendi modelinde kamusal alan kavramını kullanmadığını, bu kavramı sadece Habermas'ın modelini eleştirmek için kullandığını belirtmektedir. Mouffe'a göre tek bir kamusal alan yoktur, kamusal alanlar vardır ve bu kamusal alanlara farklı toplumsal grupların talep ve çıkarlarına göre eklenme biçimleri vardır. Bu nedenle Mouffe, kamusal alanlarda farklı hegemonyalar arasında agonistik mücadelelerin yaşandığını ve uzlaşmanın her zaman mümkün olmadığını ifade ederek siyasi çatışmaların demokrasinin temel bir parçası olduğunu savunur.

Mouffe (1999; 2002b; 2015) çoğulcu demokrasinin asgari bir konsensüs sınırına ve "etik politik ilkeleri" inşa eden değerlere dayanması gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak bu etik politik

gereksinimlerin yorumlanması ve sürdürülmesi konusunda doğal olarak farklı görüşlerin ortaya çıkacağını ve bu durumun “çatışmalı konsensüs” olarak ifade edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Çatışmalı konsensüs, farklı politik kimliklere ve değerlere sahip grupların temel etik politik ilkeler etrafında uzlaşmaya varmak için mücadele etmesidir.

Mouffe’a (1995; 1999) göre demokrasinin değerleri üzerine inşa edilen konsensüs ve bu değerlerin anlaşılması üzerine ortaya çıkan anlaşmazlık, çoğulcu demokrasilerin agonistik dinamiklerini ortaya koymaktadır. Mouffe, demokratik bir toplumda farklı görüşlerin kabul edilmesi için eleştirel düşüncenin ve farklı kimliklerin ortak bir alana dahil edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, farklı politik kimliklerin ve eleştirel düşüncelerin ifade edilebildiği bir ortamın varlığı çoğulcu demokrasinin temel özelliklerinden biridir.

Mouffe’un çoğulculuk anlayışı, klasik liberal demokrasinin çoğulculuk anlayışından farklıdır ve liberal demokrasinin sınırlarını aşarak farklı kimliklere ve değerlere açık alanlar yaratmayı amaçlamaktadır. Farklı kimliklerin “eşdeğerlik zinciri”ne göre nasıl yer edindiğine işaret etmektedir (Üstüner, 2007). Eşdeğerlik zinciri, farklı tarafların (ortak bir amaç için) aynı hasıma karşı bir araya gelmelerini ifade eder. Bu bağlamda Mouffe, sağ ve sol görüşlerin birbirine yakınlığını, eşdeğerlik zinciri üzerinden tanımlandığını belirtir. Eşdeğerlik zincirinin nasıl oluştuğuna dair kesin bir kural olmadığını altını çizer. Örneğin bir ülkede yabancı düşman işgali varsa tüm toplum bu ortak tehdide karşı bir araya gelir ve bu da eşdeğerlik zincirinin sınırlarının genişlemesine yol açar. Ancak işgal sona erdiğinde mevcut karşıtlıklara ve dinamiklere göre eşdeğerlik zincirinin sınırları yeniden şekillenir (Carpentier ve Cammaerts, 2006). Öte yandan Mouffe, farklı kimlik ve değerlerin çatışmacı dinamiklerini kabul etmekte ve kimliklerin verili değil, olumsal olduğunu savunmaktadır. Olumsuzluk, kimliklerin her an farklı bağlamlarda yeni biçimler alabileceği anlamına gelir. Politik kimlikler de belirli sabiteler üzerinden tanımlanmaktan ziyade olumsal olarak ortaya çıkarlar. Dolayısıyla belirli bir özneye merkezîyet atfeden homojen özne anlayışı yerine farklı demokratik mücadele ve hareketler arasında bir “eşdeğerlik zinciri” oluşturulmalıdır (Çelik, 2019).

5. Schmitt’yen Teorinin Eleştirisi

Mouffe, Carl Schmitt’in analizlerini dikkate alarak siyasetin temel kavramlarını yeniden düşünmeyi önermektedir. Mouffe’a göre, Schmitt’in bakış açısını anlamak ve Schmitt’le birlikte düşünmek demokrasiyi daha sağlam temellere oturtmak için bir fırsat sunabilir (Mouffe, 2015). Schmitt, “dost/düşman” ilişkisini siyasetin merkezine koyarak topluluklar arasındaki “husumete” odaklanır. Mouffe ise Schmitt’in “dost/düşman” ilişkisini eleştirerek demokrasinin çoğulculuk, çatışma ve çeşitlilik üzerine inşa edilmesi gerektiğini öne sürmekte ve siyasetin temelini düşmanlık değil, farklı çıkarların mücadelesi olarak görmektedir. Fakat Schmitt’in yaklaşımı, gruplar arasında bölünmeyi öteye taşıyarak toplulukları düşmanlaştırmaktadır. Mouffe, bu tür yaklaşımların demokratik değerlerle bağdaşmadığını ve demokratik yolları tıkadığını savunmaktadır (Mouffe, 2010b).

Schmitt’in tezini takip eden Mouffe (2010b), siyasal kimliklere dayalı “biz ve onlar” ayrımının “dost-düşman” ilişkisinden ibaret olmayacağını savunmaktadır. Schmitt, demokrasiyi “özdeşlik ve denklik” döngüsü içinde işleyen bir sistem olarak nitelendirirken, çoğulcu demokrasiyi uzlaştırılması mümkün olmayan ilkelerin “çelişkili bir birleşimi” olarak tanımlayarak plüralizmi demokrasinin önünde bir engel olarak görmektedir. Oysa Mouffe (2010a), özdeşlik ile farklılık arasındaki gerilimin çoğulcu demokrasinin özünü oluşturduğunu öne sürerek, “biz ve onlar” ayrımının olmadığı bir ideal dünyanın eksik “öncüllere” dayandığını ve rasyonel bir uzlaşımın evrensel olarak inşa edilebileceği beklentisinin demokrasiyi gerçek amacından uzaklaştırdığını belirtmektedir. Schmitt’in yaklaşımını da dikkate alarak uzlaşmanın “dışlayıcı eylemlere” dayandığına ve herkesin üzerinde anlaştığı “rasyonel” bir uzlaşmanın

imkansızlığına işaret etmektedir. Politikada her zaman bir çatışmanın ve muhalefetin olduğunu ve bu nedenle mutlak bir uzlaşmanın mümkün ol(a)mayacağını vurgulamaktadır.

Mouffe (2000) demokratik siyasetin temelini antagonizmanın kabulüne ve antagonizmayı yumuşatarak onu tehlikeli boyuttan çıkarma amacına dayandırmaktadır. Mouffe'un teorisinde siyaset, toplumsal çatışmaların ve karşıtlıkların varlığı üzerine inşa edilmiştir ve “biz ve onlar” şeklindeki karşıtlıklardan oluşmaktadır. Toplumsal birlik, bu karşıtlıklar ve çatışmalar içinde şekillenmekte ve devam etmektedir. “Biz ve onlar” ayrımını ortadan kaldırmak mümkün değildir. Dolayısıyla önemli olan bu ayrımın çoğulcu bir demokraside yönetilebilmesidir.

Mouffe (2010a; 2015) toplumsal kimlikleri, “biz ve onlar” arasındaki anlamı açığa çıkarma çabası olarak görmekte ve bunun bir “dost/düşman” ilişkisine dönüşmediğinin altını çizmektedir. Bir başka ifadeyle toplumsal ve siyasal çatışmaların doğal olduğunu ve bu çatışmaların “antagonistik” bir ilişkiyi zorunlu kılmadığını yani düşmanlık vesilesiyle yok etme amacı taşımadığını belirtmektedir. Bunun yerine “agonistik” çatışmaların daha olumlu bir yol olduğunu savunarak karşılıklı anlayış sürecinin belirli koşullar altında kolayca “dost/düşman” ilişkisine dönüşebileceğini vurgulamaktadır. Bu durum, “onlar”ın “biz”in kimliğinin yerindeliğini sorgulayan ve tehdit eden algının oluşmasıyla ortaya çıkabiliyor. Çünkü çatışmalı siyasi ortamlar, farklı kimliklerin ve çıkarların düşmanlaşmasına yol açabilir ve bu düşmanlıklar, “onlar”ın “biz”in kimliğini tehdit ediyor şeklinde algılanabilir. Böyle bir ortam, antagonizmaların yaratılmasına ve “dost/düşman” ilişkisinin ortaya çıkmasına neden olabilir.

Mouffe'a (2000) göre, “kurucu dışsal” kavramı, “biz ve onlar” arasındaki ayrımı açıklamada önemli bir rol oynamaktadır. Bu kavram, agonistik demokraside farklı kimliklerin ve karşıtlıkların özelliklerini anlamak için kullanılmaktadır. Bir kimliğin karşısında doğal olarak karşıt bir kimlik bulunmaktadır. Bir başka deyişle “biz ve onlar” olarak kabul edilen kimlikler birbirlerinin varoluşsal kurucu dışsallarıdır.

Mouffe (2010b; 2015) “biz/onlar” ilişkisinin “dost/düşman” pozisyonuna dönüşme ihtimaline dikkat çekerek bu durumun politik bir antagonizmaya yol açabileceğini ifade eder. İlk olarak, “kurucu dışsal” sorumluluğu üstlenecek olan “öteki”nin belirlenmesi bir zorunluluktur. Toplumda var olan farklı kimliklerin “onlar” olarak kabul edilmesiyle birlikte “biz”in inşası “kolektif özdeşlikler” mecrasında tutarlılık arz etmeye başlar. Ancak “onlar”ın birtakım kısıtlamalara maruz kalmasıyla, “biz ve onlar” arasındaki ilişki, “dost/düşman” ilişkisine dönüşebilir. Bu dönüşüm, düşmanlık geliştiren ve “öteki”nin kimliğini tanımayan suçlayıcı bir duruma doğru evrilebilir. Bu durumun gerçekleşmesiyle “dini, etnik, kültürel” gibi farklı kimlikler arasındaki “biz/onlar” ilişkisi, artık politik bir antagonizmanın vücut bulduğu bir mecra olur. Haliyle düşmanlık içeren siyasi bir tablonun ortaya çıkmasına yol açabilir. Bu nedenle Mouffe, farklı kimlikleri ve grupları kabul ederek, demokratik toplumların genelindeki çatışmaları barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturma gerekliliğini vurgulamış ve “biz/onlar” ilişkisinin “dost/düşman” karşıtlığına dönüşmesini engelleyen demokratik bir ortamın önemine değinmiştir.

Her bir kimliğin diğerinden doğal olarak ayrılması, bir farklılık politikası olarak tanımlanabilir (Brubaker, 2022). Kimlik inşası, “biz” ve “öteki” arasında bir sınır çizme zorunluluğunu gerektirir. Her türlü kimlik tanımının olmazsa olmazı farklılık ilkesidir. Bir başka deyişle kimliklerin oluşması için ötekinin varlığı esastır. Ötekisi olmayan bir siyaset biçimi düşünülemez ve aynı şekilde ötekisi olmayan bir kimlik ya da benlik de mümkün değildir. Ötekini yok etmeyi amaçlayan her türlü politik öneri, kendisini de yok etmeyi önerir. Ötekisiz bir toplum önerisi, tüm benliklerin ortadan kalktığı totaliter bir düşüncenin sonucu olur ve bu aynı zamanda siyasetin de ortadan kalkması anlamına gelir (Çelik, 2019).

Her kimlik kaçınılmaz olarak “kurucu dışarı” rolünü oynayacak bir “ötekine” ihtiyaç duyar. “Onlar”ın sınırlandırılmasıyla “biz”in yaratılmasının söz konusu olduğu kolektif özdeşleşmeler alanında, biz/onlar ilişkisinin dost/düşman ilişkisine dönüşme olasılığı vardır; Schmitt'in kavram

anlayışına göre her zaman politik olan bu durum, yani sadece farklılık kipi altında değerlendirilen öteki, kimliğimizin olumsuzlanması ve varlığımızın sorgulanması olarak algılanmaya başlayabilir. O andan itibaren dini, etnik, ulusal, ekonomik ya da diğer her tür biz/onlar ilişkisi siyasi antagonizmanın alanı haline gelir. Sonuç olarak, siyaset belirli bir kurum kipiyle sınırlandırılmaz veya toplumun belirli bir alanını veya düzeyini oluşturacak şekilde tasavvur edilemez (Mouffe, 1993).

Mouffe'a (1992) göre; "biz" in inşasında "onlar" ı "biz" e feda etmeden nasıl ilerleyeceğimiz önemli bir sorudur. "Biz-onlar" ayrımının antagonistik bir "dost-düşman" ilişkisine dönüşmesi politik alan için bazı riskler içermektedir. Antagonizma siyasetin temel bir gerçeğidir ve antagonizmanın olmadığı bir politik dünya sadece bir yanılsamadır. Çünkü farklı kimlikler, çıkarlar ve görüşler arasındaki çatışmalar, tam olarak antagonizmanın kendisidir. Bu nedenle çoğulcu bir demokratik düzenin nasıl kurulacağı ve sürdürüleceği sorusuna odaklanan Mouffe, toplumsal ve siyasal çatışmaların meşruiyeti açısından "hasım/muhalif" kategorisini kabul eder. Demokratik 'oyunun kurallarından' yoksun bırakılanlar ve dolayısıyla siyasal topluluktan dışlananlar, düşman olarak görülürken; çeşitli siyasi aktörlerin ve kimliklerin temsil edildiği ve farklı çıkarların barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturulduğu demokratik bir ortamın yaratılmasında başat rolü oynayanlar, hasım/muhalif olarak görülmektedir (Mouffe, 2010a; 2010b). Buradaki en önemli nokta, bu farklılıkların "düşmanlar" arasında değil "hasımlar" arasında çatışma koşullarını yaratmasıdır. Hasımlar, farklı politik kimliklere sahip olan ve farklı çıkarları temsil eden gruplardır. Ancak, hasımlar arasındaki çatışma, düşmanlar arasındaki çatışmadan daha fazla meşrudur. Böylelikle Mouffe (1999; 2002b) antagonizmayı agonizmaya dönüştürebilecek ve ötekini düşman değil hasım olarak görebilecek bir "demokrasi kültürü" veya "demokratik tavır" ortaya koymaya çalışır ve farklı kimlik ve değerler arasındaki çatışmaları normal kabul eder. Ancak önemli olan, bu çatışmaların düşmanlıklara yol açmaması ve düşmanın "hasım" olarak kalmasıdır.

6. Mouffe'un Demokrasi Teorisinde 'Muhalif', 'Çoğulculuk' ve 'Kimlik'

Mouffe'un demokrasi teorisindeki "hasım/muhalif" kavramı, liberal demokrasilerdeki kullanımından farklıdır. Liberal demokrasilerde hasımlar; iktidar için yarışan, var olan yerleşik düzeni sorgulamayan ve onu değiştirmeyi amaçlamayan yönetici elitlerdir. Bu yöneticiler genellikle aynı temel değerleri ve mevcut hegemonyayı paylaşan siyasi aktörlerdir. Bu durumda rekabet ve mücadele genellikle politikada küçük değişiklikler yapmak veya mevcut sistemi optimize etmek amacıyla yürütülür. Mouffe'un demokrasi teorisinde ise hasımlar, aralarında uzlaşma sağlanamayan ve siyasi çatışmanın temelini meydana getiren farklı hegemonyaların savunucuları olan gruplardır. Bu gruplar, birbirlerinin varoluşsal meşruiyetini kabul ettikleri ve ortak bir siyasal zemine sahip oldukları için aralarındaki çatışmanın asla sona ermeyeceği bir kutuplaşmanın içinde yer alırlar (Mouffe, 2015).

Mouffe (2010a) antagonizma ve agonizm arasında bir ayrım yaparak diyalog temelli bir yaklaşımın benimsenmesini zorunlu kılan anlayışı reddeder. Antagonizmanın düşman odaklı bir çatışmayı, agonizmin ise meşruiyet odaklı bir çatışmayı ifade ettiğini belirterek, siyasi alanda düşmanlığa yol açan faktörleri önlemek amacıyla "çatışmalı mutabakatı" önermektedir. Bu, farklı toplumsal aktörlerin/grupların birbirlerini "meşru düşmanlar" olarak tanımladıkları ve siyasi alanda birlikte var oldukları bir çözümdür. Bu şekilde şiddet ve düşmanlık yollarının kapanmasını mümkün kılan, siyasi bütünlüğü ve istikrarı tehlikeye atmayan bir alternatif sunulmuş olur. Liberal demokrasinin mutabakata dayalı doğası, agonistik siyasetin varlık gerekçesi ile uyumsuz. Çünkü böylesi bir mutabakat düşüncesi, çoğulculuğu engelleme ve azaltma riskini taşımaktadır. Agonistik siyasette çoğulculuğun çatışması demokrasi için olumlu bir etki yaratabilir. Bu sayede, farklı toplumsal kesimlerin tutkuları ve ihtiyaçları yaşam alanı bulur.

Mouffe, hasım kategorisinin çoğulcu demokrasiyi anlamak için önemli bir anahtar kavram olduğunu belirterek, “hasımlar” arasındaki politik mücadeleyi “çekişmeci çoğulculuk” yaklaşımıyla ifade etmeye çalışmaktadır. Mouffe’un “çekişmeci çoğulculuk” yaklaşımı; günümüzün çok sesli, çok dilli, çok etnisiteli, çok kültürlü toplumların yarattıkları karmaşık güç ilişkilerini, müzakereci pratikten veya modelden daha uygun bir şekilde ele aldığı düşüncesine dayanmaktadır. Bu yaklaşım, farklı politik tutumların çatıştığı, farklı çıkarların rekabet ettiği ve farklı kimliklerin karşı karşıya geldiği bir siyasi süreci teşvik ederken düşmanca bir siyasi atmosferin oluşmasına izin vermeden politik mücadelelerin çatışmasını savunur (Mouffe, 2002b).

Bireyler arasında tam bir konsensüsün sağlanabileceği düşüncesine şüpheyle yaklaşan Mouffe, çekişme eylemini önerir. Bu eylemin temel motivasyonu, siyaseti antagonizmadan çekişmeye doğru kaydırması ve öznelere “düşmandan” muhalife değiştirmesidir. Çekişmeci demokrasi, farklı kimliklerin ve çıkarların demokratik bir şekilde ifade edilebileceği/çatışabileceği bir siyasi ortamı teşvik eder. Bu şekilde, toplumun farklı unsurları arasında çatışmacı ama demokratik bir politika süreci oluşturmayı amaçlar (Üstüner, 2007).

Mouffe’un “hasım” kategorisi, “antagonizmayı” tamamen ortadan kaldırmaz. “Hasım”, “meşru düşman” olarak kabul edilir ve liberal demokrasinin politik etiği olan özgürlük ve eşitlik gibi temel değerler açısından ortak bir zemini paylaşır. Mouffe’a (2002b; 2010a) göre, politik alanda uzlaşma gibi anlaşmazlıklar da mümkündür ve hatta gereklidir. Ancak bu anlaşmazlıklar müzakereci tartışma yöntemleriyle çözülemez. Demokratik siyasetin güçlendirilmesi ve çoğulcullaştırılması için “hasım” kategorisi çok önemlidir. Bu model; farklı gruplar, kimlikler ve çıkarlar arasındaki gerilimleri kabul ederek daha güçlü ve çoğulcu hale gelir. Ayrıca Mouffe, “agonistik kanalların” önemini vurgulamakta ve bu kanalların kapatılması veya engellenmesi durumunda muhaliflerin radikalleşme olasılığının artacağına, siyasi ortamın daha da kutuplaşacağına ve şiddetin egemen hale geleceğine dikkat çekmektedir.

Mouffe’a (1995; 2010a) göre antagonizma, çatışan toplumsal grupların (tarafaların) birbirlerini düşman olarak gördükleri “biz/onlar” ilişkisidir. Buradaki egemen taraf, kendi görüş ve çıkarlarını savunurken karşı tarafın da aynı demokratik haklara sahip olduğunu kabul etmemektedir. Ancak agonizm ise, anlaşmazlıklar yaşayan tarafların rasyonel bir çözüme ulaşamayacaklarını bilmelerine rağmen birbirlerinin meşruiyetini kabul ettikleri “biz-onlar” ilişkisidir. Taraflar arasındaki meşruiyet kabulü, ortak bir siyasal düzene ait olduklarını ve demokrasinin temel ilkelerini/değerlerini paylaştıklarını göstermektedir. Demokrasi, farklı değerlere ve çıkarlara sahip insanların birlikte yaşadığı ve yönetimde söz sahibi olduğu bir siyasi düzen hakkında bilgi verir. Bu bağlamda demokrasinin temel görevlerinden biri, antagonizmayı agonizmeye dönüştürmek yani anlaşmazlık yaşayan taraflar arasındaki ortak siyasi düzen algısını güçlendirmektir.

“Biz/onlar” karşıtlığı, hasımlar arasında gerçekleşen bir politik çekişme değil de ahlaki bir referansla iyi ve kötü arasında yaşanan bir politik zıtlık olarak görüldüğünde muhalifler, düşman olarak kabul edilir. Bu kabul, düşmanların yok edilmesini zaruri bir tavır olarak vaaz eder. “Düşmanı yok etmek gerekir” gibi ifadeler şiddet içeren bir bakış açısını yansıtmakta ve bu tür yaklaşımlar sağlıklı bir toplum için riskli olabilmektedir (Mouffe, 2010a). Muhaliflerin ahlaki bir referansla konumlandırılması, onların “rakip/hasım” olarak kabul edilmelerini imkânsız kılar. Bu durumda, kötü olarak algılanan/kodlanan “onlar” ile politik alana ilişkin agonistik bir tartışma ortamı oluşturmak mümkün değildir. Bu tutumun bir sonucu olarak muhaliflerin “düşman” olarak görülmesi ve yok edilmesi olumsuz sonuçlara yol açabilir. Bu söyleme göre ahlaki açıdan yozlaşmış oldukları için muhaliflerin kendilerini anlatmaları veya ifade etmeleri anlamsız hale gelmektedir (Mouffe, 2010a; 2015). Hatta siyasal iklim, çoğulculuğun temel ilkesi olan bireylerin kendi kimliklerini tanımlama özgürlüğüne karşı engelleyici bir zemine dönüşürse, milliyetçi ve ahlaki değerlerin ağır bastığı bir

siyasal ortamın doğmasına yol açar. Böylesi bir ortamda muhalifler, siyasi rakipler olarak değil, düşman olarak görülüp yok edilmesi gereken bir tehdit olarak algılanabilir. Bu, çoğulcu demokrasinin temel ilkelerine kesinlikle aykırı olan bir durumdur. Çoğulcu demokrasi, kimliklerin çatışma süreciyle ifade edilebileceği bir platform oluşturmayı amaçlar ancak bu çatışma şiddeti ve yok etmeyi hedeflemez. Böylelikle muhalifler, siyasi rakipler olarak görülür ve onlara saygı gösterilir (Mouffe, 1995).

Mouffe, toplumsal ilişkilerin farklı biçimlerde ürettiği antagonizmaları siyasal olarak nitelendirir. Buna karşılık antagonizmaların çatışan talepleri için belirli bir eylem oluşturma, söylem geliştirme ve kurum tesis etme sürecine de siyaset adını verir. Mouffe'a (1999; 2002b; 2010a; 2015) göre antagonizmaların sürekli olarak var olduğu yer siyasal alandır. Siyasal alanda önemli olan, tarafların birbirleriyle tartışması veya uzlaşma araması değil, aksine kimliklerini inşa etmeye yönelik kararlarını, çıkarlarını ve tutkularını siyasete taşıyabilmeleridir. Tam da bu noktada siyasetin rolü, siyasal alandaki antagonizmaları şiddete dönüştürmeden korumak için gerekli koşulları sağlamaktır.

Siyaset, antagonizmaların varlığına yani "biz-onlar" ayrımına dayanmaktadır. İnsanların farklı çıkarları, tutkuları, kimlikleri ve dünya görüşleri olduğu için "biz ve onlar" ayrımının tamamen ortadan kalkmasını beklemek gerçekçi olmaz. Bu nedenle demokratik siyaset, bu farklılıkları reddetmek veya bastırmak yerine, bunları çoğulcu bir şekilde siyaset sahnesinde yansıtmayı amaçlar. Bu amaç, tarafların karşı karşıya gelmelerine olanak tanır. Bu çatışmalı süreç, demokratik değerlerin güçlenmesine, farklı oluşumların ortaya çıkmasına ve siyasi düşüncenin zenginleşmesine katkıda bulunur. Bu şekilde demokratik siyaset, farklılıkları ve çatışmaları toplumun gelişmesi için bir fırsat olarak görür (Mouffe, 1996; Mouffe, 1999; Mouffe, 2002b; Mouffe, 2010a). Mouffe'a göre siyasetin amacı, siyasal alanda mevcut olan düşmanlık ilişkilerini siyasetin aracılığıyla hasımlık ilişkilerine dönüştürmektir. Bu dönüşümde kilit rol, etik politik ilkelere bağlı kalmaktır (Kanatlı, 2014).

Mouffe'a (1992) göre toplumsal aktörlerin özgürlük mücadelesi ve örgütlenmesi çoğulculuğun temelini oluşturmaktadır. Aktörlerin bir araya gelerek belirli konularda bir konsensüse var(a)madıkları veya varmak istemedikleri davranışlar önemsiz olarak nitelendirilebilir. Ancak burada önemli olan farklılıkların silinmesiyle elde edilen bir konsensüs değil, çatışmaya engel olan unsurlara karşı bir araya gelerek oluşturulan birlikteliktir. Bu birliktelik, çeşitli politik çatışmayı ve çatışma yoluyla demokratikleşmeyi teşvik ederek farklı kültürlerle sahip insanlar arasında gerilimli bir ilişkiyi beslemektedir, ancak bu ilişki şiddet içermez. Bu bağlamda toplumsal aktörlerin özgürlükleri savunma, çevreyi koruma, hükümet politikalarını sorgulama gibi eylemleri çoğulcu bir gelecek inşa etmek için önemlidir. Toplumsal eylemlerin politik kimliklerle yakın ilişkisi, "eşit olma arzusu" yansıtmaktadır. Örneğin işçi hareketleri, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, ücretlerin artırılması ve işçi haklarının genişletilmesi; etnik hareketler, belirli bir etnik grubun kimliğinin ve kültürel özelliklerinin korunması ve bunların gelecek nesillere aktarılması; çevreci hareketler ise doğal kaynakların korunması, çevre kirliliğinin etkilerinin azaltılması ve sürdürülebilir bir çevrenin oluşturulması gibi çeşitli taleplerle ortaya çıkıp mücadele etmeleri, farklı kimlik ve çıkarlara sahip toplulukların politik haklara eşit bir şekilde katılmalarına imkan sağladığını göstermektedir.

Mouffe'a (2010b; 1995) göre çoğulcu anlayışın özgünlüğü, tahakkümün sınırlandırılmasına ve mücadelenin kurumsallaştırılmasına dayanmaktadır. Çoğulcu anlayış, farklılıkları belirginleştirerek sürekli bir gerilimi beslemektedir. Demokratik bir toplumun çeşitliliğini ve çoğulculuğunu beraberinde getiren bu gerilim, siyasetin doğasındaki çatışmaların ortaya çıkmasını normal olarak nitelemekte ve çatışmalarla sağlıklı bir şekilde yüzleşmesini arzulamakta ve çatışmaların uzlaşma ile ortadan kaldırılamayacağını beyan etmektedir. Bu yargıdan hareketle Mouffe'un çoğulculuk anlayışında insanlar, farklı çıkar ve beklentilerle politik alana girerken, aynı zamanda beklemedikleri değer, kimlik, tutku ve duygular ile karşılaşabilirler. Bu şekilde, bireylerin siyasi kimliklerini tanımlama ve davranışlarını kabul etme özgürlüğüne saygı duydukları oranda çoğulcu bir toplumun inşasına başlamış

olurlar. Ancak Üstüner'e (2007) göre değer, kimlik, tutku ve duyguların korunması veya sürdürülmesi, politik mücadeleyi baskıcı ve düşmanca bir ortama doğru sürükleyebilir. Dönüşümün veya değişimin gerçekleşmesi için "biz ve onlar" "tutkularından" taviz vermeleri veya sıyrılmaları gerekir. Bunu yapmadıkları takdirde birbirlerini yok etmeye yönelebilirler. Mouffe (1992; 1995) böylesi itirazlara yanıt mahiyetinde, kimliklerin nasıl inşa edildiğine/edileceğine yönelik iki yaklaşımın ("komüniteryan" ve "liberal") olduğundan bahsederek kendi kimlik anlayışını aktarmaya çalışır. Komüniteryan yaklaşım, bireyin ortak iyiye göre şekillenmesi, kendi çıkarları yerine toplumun çıkarlarına öncelik vermesi ve toplumun diğer üyeleriyle dayanışma içinde olması gerektiğini savunur. Liberal yaklaşım ise bireyin tercihlerinin toplumsal normlara veya ortak iyiye özgü olması gerektiğini ileri sürer. Sonuç olarak Mouffe, bu iki yaklaşımdan yola çıkarak kimliklerin nasıl şekillendiğine ve toplumun nasıl örgütlendiğine dair önemli bir stratejik çerçeve sunmaya çalışmaktadır.

Komüniteryan yaklaşım, siyasal davranışın içeriğini belirlemek için cumhuriyetçi vatandaşlık kimliğini canlandırmayı amaçlamaktadır. Bu kimlik toplumun genel çıkarlarına öncelik vermektedir. Liberal yaklaşım ise bireylerin farklı kimliklere ve çıkarlara sahip olduklarını belirterek komüniteryan kimlik tanımının yalnızca bir kimliğe atıfta bulunduğunu iddia etmektedir. Mouffe, komüniteryanizmin diğer kimlikleri yok sayarak bir üst kimlik yaratmaya çalıştığı ve bireyleri vatandaşlığa "mahkûm ettiği" eleştirilerine katılmaktadır. Farklı kimliklerin, çıkarların ve tutkuların siyasal mücadeleye dahil edilmesi gerektiğini belirterek bunları geçersiz kılan yaklaşımların demokratik siyasete zarar verdiğini savunmaktadır. Mouffe'a göre liberal yaklaşım soyut haklara dayalı bir vatandaşlık tanımı geliştirdiği için toplumu önemsiz görerek farklı kimlik ve grupların taleplerini karşılamakta yetersiz kalmaktadır (Mouffe, 1995). Bir başka ifadeyle liberal yaklaşım, bireyin kendi çıkarlarını düşünerek hareket etmesi gerektiğini söylemektedir ki bu da "biz ve onlar" ilişkisini kuran antagonistik potansiyeli anlamadığını göstermektedir (Kanatlı, 2014).

Mouffe (1992), vatandaşlık çerçevesini özgürlük ve eşitlik kavramları üzerinden çizmeye, toplum üyelerinin farklı kimliklerini, çıkarlarını ve taleplerini bu çerçevenin merkezine yerleştirmeye ve bunların birbirlerine denkliğini açıklamaya çalışmaktadır. Ancak Mouffe'un eleştirisi, denklik ilkesine atıfta bulunarak farklı kimliklerin birbirinin yerine geçebileceğini savunan yaklaşımlara yöneliktir. Çünkü Mouffe'un demokrasi teorisinde denklik ilkesi, toplumdaki farklı kimlik ve talepleri korurken bunlar arasında bir çatışma ve mücadele alanı yaratarak siyasal süreçte demokratik olarak ifade edilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda demokrasi teorisi, homojenlik yerine çoğulculuğu destekleyen, farklılıkların zenginliğini koruyan ve hiçbir kimliğin diğerinin yerini almasına izin vermeyen bir siyasal teori olarak karşımıza çıkmaktadır. Özetle Mouffe'un demokrasi teorisi, bireysel kimlik ve vatandaşlığın birlikte var olduğu ve birbirine feda edilemeyeceği anlamına gelen, vatandaşlığın çok boyutlu ve çeşitli yönlerini ortaya koyan, bireysel özgürlüğe ve eşitliğe önem veren, aynı zamanda özgürlük ile eşitlik arasındaki gerilimi de dikkate alan bir yaklaşımı içermektedir.

7. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Mouffe'a göre, Antik Yunan ve modern dönemdeki demokrasi uygulamaları incelendiğinde belirli kesimlerin ayrıcalıklı olduğu görülmektedir. Böylelikle demokrasinin temel iddiası ("eşitlik ve özgürlük") sekteye uğramakta veya azınlık, çoğunluk üzerindeki hakimiyetini meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla siyasal ve toplumsal tahlillere göre, demokrasinin anlamı farklılaşabiliyor.

Hem liberal demokrasiyi hem de müzakereci demokrasiyi eleştiren Mouffe, farklılıkların hiçbir gerekçeyle uyumlaştırılmayacağını ve aynılaştırılmayacağını ileri sürmektedir. Çünkü her farklılığın doğal olarak bir başka farklılığa ihtiyacı vardır. Her farklılığın tek bir potada eritilmesi halinde bunun adının demokrasi değil, totalitarizm olacağını savunmakta ve kendi demokrasi teorisinin çerçevesini çizmeye çalışmaktadır. Oysa Seyla Benhabib (2016), Jürgen Habermas (2019) ve John Rawls'a (2021)

göre farklılıklar müzakere temelinde uyumlaştırılabilir ve kamusal alan rasyonel çerçevede inşa edilebilir.

Mouffe'a göre (1994; 1995; 1999) demokrasiyi rasyonel bir çerçeveye oturtma çabası modern paradigmanın dayat(ıl)masının bir sonucudur. Demokrasiyi rasyonel ilkelere göre düşünmek, "bireyin ve grubun duygusal tepkilerini" görmezden gelmekten başka bir şey değildir. Bu nedenle (politik) tutkuların dikkate alınması ve tutkular üzerine yeniden düşünülmesi gerekir. Will Kymlicka (2020), Mouffe'un bu doğrultudaki tespitlerini "sancılı durum" kavramıyla dile getirip çok-uluslu, çok-etnikli ve çok-kültürlü farkları nazara vermeye çalışmaktadır.

Mouffe (2010a), "biz ve onlar" ayrımının olmadığı bir ideal dünyanın eksik "öncüllere" dayandığını ve rasyonel bir uzlaşımın evrensel olarak inşa edilebileceği beklentisinin demokrasiyi gerçek amacından uzaklaştırdığını savunmaktadır. Schmitt'yen kavramlara başvurarak uzlaşmanın "dışlayıcı eylemlere" dayandığını ve herkesin üzerinde anlaşıldığı "rasyonel" bir uzlaşmanın imkansızlığına işaret etmektedir. Dahası toplumu rasyonaliteye hapsetmek, toplum mühendisliğiyle aynı anlama gelebilir.

Mouffe, politikada her zaman bir çatışmanın ve muhalefetin olduğunu ve bu nedenle mutlak bir uzlaşmanın mümkün ol(a)mayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla farklı kimlikler, çıkarlar ve görüşler arasındaki çatışmalar, tam olarak antagonizmanın kendisidir. Oysa Rogers Brubaker'a (2022) göre farklılıklar kendi menfaatlerini merkeze alarak hareket ettikleri için "eşitsizliğin" temel bir kamusal mesele olarak geri dönmeye neden olmaktadır.

Mouffe'un çatışmayı ve kutuplaşmayı demokrasinin temel bileşenleri olarak savunması, Öztürk (2005), Üstüner (2007) ve Çelik (2019) tarafından toplumsal birliğin dağılmasına yol açacağı için ciddi anlamda eleştirilmiş ve söz konusu yazarlar, çalışmalarında, Mouffe'un demokrasi teorisindeki açmazlara çeşitli sorularla işaret etmişlerdir. Bu sorulara cevap vermek adına araştırmacıların yeni çalışmalar yapması, önem arz etmektedir. Bu çalışmalarda sadece teorik bir tartışma yürütmek yerine yapılan saha araştırmalarından da beslenebilir.

Bir yandan siyasalın temelini oluşturan antagonizmalardan daha güçlü olanların zayıf olanları yok etme olasılığına dikkat çeken Aykutalp (2020), Mouffe'un yaklaşımının siyaset açısından bir çıkmaza gebe olduğunu ileri sürmüştür. Diğer yandan etik politik ilkelerin demokratik yorumunun açık seçik olmayışını dile getiren Kanatlı (2014), Mouffe'un demokrasi teorisinin müzakereci modelden farklı olmadığını iddia etmiştir. Dolayısıyla araştırmacıların, Mouffe'un iddialarını doğrudan kabul etmek yerine sorgulayıcı bir üslupla irdelemeleri daha isabetli bir yaklaşım olabilir.

Mouffe'a göre (1995) tek bir kimliği merkezileştirerek siyaset yapmak en büyük politik bir sorundur. Çünkü tek tip siyaset, toplumdaki diğer aktörlerin tasfiyesine ve bazı aktörlerin şiddete yönelmesine yol açabilir. Dolayısıyla siyaset, biz ve onlar arasındaki karşıtlıkların müzakereye değil, çatışmalara dayanmasıdır. Bu temel reddedilirse farklı kimliklerin talepleri bastırılacak ve ırkçı, dini, milliyetçi söylemlerin yayılması/yaygınlaşması için menfezler açılacaktır. Bu nedenle farklı değer ve çıkarlara sahip bireylerin/grupların yani muhaliflerin (hasımların) meşru olarak kabul edilmesi hayati önem taşımaktadır.

Mouffe (2010a) antagonizma ve agonizm arasında bir ayrım yaparak diyalog temelli bir yaklaşımın benimsenmesini zorunlu kılan anlayışı reddetmektedir. Siyasi alanda düşmanlığa yol açan faktörleri önlemek amacıyla "çatışmalı mutabakatı" önermektedir. Bu, farklı toplumsal aktörlerin/grupların birbirlerini "meşru düşmanlar" olarak tanımladıkları ve siyasi alanda birlikte var oldukları bir çözümdür. Bu şekilde şiddet ve düşmanlık yollarının kapanmasını mümkün kılan, siyasi bütünlüğü ve istikrarı tehlikeye atmayan bir alternatif sunulmuş olur.

Mouffe, demokrasi teorisindeki antagonizma ve agonizma kavramlarına farklı anlam ve mahiyet yükleyerek siyasal alanda yaşanan antagonizmayı agonizmaya dönüştürmeye çalışır. Ancak Mouffe'un antagonizmayı agonizmaya dönüştüreceği konusunda nasıl bir yöntemin izleneceğine dair yeterli bir bilgi sunamaması, eleştirilere neden olmaktadır. Bu eleştiriler ise Mouffe'un demokrasi teorisinin sağlam temellere dayanmadığı şüphesini akıllara getirebilir.

Mouffe, çatışmaların konsensüs yoluyla çözülmesine karşı çıkarken farklılıkların “hangi çatışma(lar)” aracılığıyla korunacağına dair yorum yapamamaktadır. Böylelikle Mouffe'un siyasal alanda kazanan ve kaybeden grupların akıbetine ilişkin değerlendirmeleri yetersiz kalmaktadır. Sonuç olarak Mouffe'un teorik çözümlenmeleri, araştırmacılar tarafından yetersiz görülebilir.

Mouffe'un demokrasi teorisinde, çatışmanın önemi vurgulansa da uygulamada ne tür adımların atılması gerektiği ve bu kavramların somut olarak nasıl uygulanacağı konusunda yeterli bir yol haritası bulunmamaktadır. Haliyle bu durum, Mouffe'un demokrasi teorisinin uygulamada karşılığının olmadığı konusunda şüphelerin oluşmasına neden olabilir. Dahası Mouffe'un demokrasi teorisi, geleneksel liberal ve müzakereci anlayışın öne sürdüğü tek bir özel aktörün siyasi katılımını vurgulamak yerine çeşitli aktörlerin katılımının demokratik mücadelede önemli bir rol oynadığına dikkat çeker.

Söz konusu aktörler farklı kimliklere, gruplara ve değerlere sahip olabilirler, ancak hepsi ortak bir alanda bir araya gelerek demokratik çatışmalara katılırlar. Bu yaklaşım, demokratik mücadeleyi tek bir doğru cevap olarak ya da bireyin haklarından bağımsız olarak değil, farklı aktörlerin anlaşmazlıklarının şekillendirdiği bir süreç olarak ele almaktadır. Bu nedenle toplumdaki tarafların birbirlerini yok etmeden ortak bir toplumsal bedende hangi yol ve yöntemlerle karşı-hegemonyalar kuracaklarına yönelik Mouffe'un teorik bir çerçeve sunması dikkate değer görülmüştür.

8. Kaynakça

- Aykutalp, A. (2020). Radikal demokrasi ve popülist siyasetin öznesi olarak halk'ın inşası. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 53-78.
- Benhabib, S. (2016). *Ötekilerin hakları: yabancılar, yerliler ve vatandaşlar* (Çev. Ed. B. Akkıyal). İletişim.
- Brubaker, R. (2022). *Farklılık zeminleri* (Çev. Ed. R. A. Koruyucu). Gav Perspektif.
- Carpentier, N., & Cammaerts B. (2006). Hegemony, democracy, agonism and journalism: an interview with Chantal Mouffe. *Journalism Studies*, 7(6), 964-975. <https://doi.org/10.1080/14616700600980728>
- Creswell, J. W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage.
- Çelik, Â. (2019). Chantal Mouffe'un agonistik demokrasi kuramına eleştirel bir bakış. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 10(20), 1062-1085.
- Eser, H. B., & Taylan Ö. (2017). Antagonizmadan-agonizmaya: radikal demokrasi. *Muhafazakâr Düşünce*, 13(50), 101-125.
- Habermas, J. (2019). “Öteki” olmak, “öteki”yle yaşamak (Çev. Ed. İ. Aka). YKY.
- Kanatlı, M. (2014). Chantal Mouffe'un radikal demokrasi projesi üzerine bir değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 1(2), 115-135.
- Kymlicka, W. (2020). *Çokkültürlü yurttaşlık: azınlık haklarının liberal teorisi* (Çev. Ed. A. Yılmaz). Ayrıntı.

- Mouffe, C. (1992). Citizenship and political identity. *The Identity in Question*, 61, 28-32. <https://doi.org/10.2307/778782>
- Mouffe, C. (1993). *The return of the political*. Verso.
- Mouffe, C. (1994). Radikal demokrasi: modern mi, postmodern mi? M. Küçük (Der.), *Modernite versus postmodernite* içinde (ss. 182-196). Vadi.
- Mouffe, C. (1995). Politics, democratic action, and solidarity. *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, 38(1-2), 99-108. <https://doi.org/10.1080/00201749508602377>
- Mouffe, C. (1999). Deliberative democracy or agonistic pluralism? *Social Research*, 6(3), 746-754.
- Mouffe, C. (2000). *The democratic paradox*. Verso.
- Mouffe, C. (2002a). Which public sphere for a democratic society? *A Journal of Social and Political Theory*, 99, 55-65. <https://doi.org/10.3167/004058102782485448>
- Mouffe, C. (2002b). *Demokratik paradoks* (Çev. Ed. A. C. Aşkın). Epos.
- Mouffe, C. (2010a). *Siyasal üzerine* (Çev. Ed. M. Ratip). İletişim.
- Mouffe, C. (2010b). *Siyasetin dönüşü* (Çev. Ed. F. B. A. Çolak). Epos.
- Mouffe, C. (2015). *Dünyayı politik düşünmek agonistik siyaset* (Çev. Ed. M. Bozluolcay). İletişim.
- Mouffe, C. (2019). *Sol popülizm* (Çev. Ed. A. Yanık). İletişim.
- Neuman, W. L. (2014). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. Pearson.
- Öztürk, A. (2005). Radikal demokrat önerinin eleştirisi. *Cogito Dergisi*, 43, 61-88.
- Rawls, J. (2021). *Bir adalet teorisi* (Çev. Ed. V. A. Coşar). Phoenix.
- Üstüner, F. (2007). Radikal demokrasi: 'liberalizm mi, demokrasi mi? evet, lütfen!' *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 34 (Aralık), 313-336.